

Kasteel Tongelaar

Oorverdovende stilte in een roerig strijdgebied

376

Echt Floris-kasteel

DE GESCHREVEN geschiedenis van dit landgoed begint in 1282 toen **Jan I**, heer van *Cuyc*, zijn versterkt kasteel Tongelaar gaf aan **Floris V**, graaf van Holland, wat deze de mogelijkheid bood hier krijgsvolk te stallen. Deze gaf het als leen direct terug aan Jan, die van volle eigenaar dus leenman werd, een degradatie zou je denken. Door veertien jaar later als leenman te bedanken, verklaarde hij Floris min of meer de oorlog. Nog datzelfde jaar kwam de Hollandse graaf bij een aanslag in Muiderberg – eigen grondgebied! – om het leven, waarvan Jan, hoewel niet lijfelijk aanwezig, het brein werd geacht. De omgeving van Cuijk en Grave, zeg maar het noordoosten van Brabant, is de hele geschiedenis door de inzet van veel strijd geweest. Het lag op een kruispunt van wegen, waar de invloedssferen van de kleinere staatjes Brabant, Holland en Gelre en het veel grotere Heilige Roomse Rijk (‘Duitsland’) elkaar raakten. Zo waren de heren van Cuijk in de dertiende en veertiende eeuw bondgenoten van de hertog van Brabant en vochten ze onder meer mee in de beroemde

slag bij Woeringen (1288) tegen Gelre en Keulen. In de Tachtigjarige Oorlog was het Land van Cuijk, na de inname van Grave door Maurits, tot de Vrede van Münster in 1648 een speelbal tussen de Republiek en Spanje. De garnizoensstatus van Grave had zijn consequenties voor Tongelaar, dat een deel van de inkwartiering voor zijn rekening nam. Van de 100 onder Gassel te legeren militairen, moest Tongelaar er 27 herbergen. Omdat het de beste accommodatie bood, waren dat vanzelfsprekend de hogeren in rang. Eigenlijk waren het er 13, maar ook (of zeker) toen was niet iedereen gelijk: 7 manschappen / onderofficieren en 6 officieren, waaronder een regimentscommandant (die voor 5 telde), een overste en majoor (ieder voor 4), een ritmeester (voor 3) en een luitenant en kornet (ieder voor 2). Eenmaal de vrede getekend vond men nog geen rust, letterlijk en figuurlijk. Nadat het kerkje van Escharen in 1648 in protestantse handen was gevallen, kwam het tot verval: er waren immers nauwelijks protestanten om het te onderhouden. In de ruïne vestigde zich de schoolmeester – een protestant, want

katholieken mochten zo'n functie niet bekleden – die er ook koeien hield en er tenslotte een herbergje begon. Deze ontheiliging van gewijde grond was de heer van Tongelaar, **Hendrik van Berchem** – een vrome katholiek met zelfs enige theologische drukwerkjes op zijn naam – teveel. Hij startte een procedure om de beenderen van zijn voorouders uit de ruïne te laten verwijderen en in het Boxmeerse te laten herbegraven. En zelfs nog in de twintigste eeuw, aan het begin van de laatste wereldoorlog, lag Tongelaar in de vuurlinie. Het maakte onderdeel uit van de Peel-Raamlinie die liep van Grave tot Budel-Dorplein. Ze bestond uit een kanaal met om de 200 meter kazematten, betonnen verdedigingswerken waaruit gevuurd kon worden. Verder maakten prikkeldraadversperringen, loopgraven, mijnevelden en vrije schootsvelden deel uit van de linie. In mei 1940 hebben de 3000 man bij Mill meer dan 24 uur stand gehouden tegen een veel grotere Duitse troepenmacht. Ze voerden hun beperkte opdracht met succes uit: het doorstoten van de vijand vertragen. In de 'Slag bij Mill' sneuvelden aan 'onze' zijde 31 militairen en 9 burgers.

Gerooide schat

Geheel in overeenstemming met het geopolitieke brandpunt dat het Land van Cuijk was, vormden de heren en dames van Tongelaar een interregionaal en zelfs internationaal gezelschap, waarbinnen eveneens lijnen uit het oosten, noorden en zuiden samenkwamen. Na de van

Cuijks zien we onder meer de geslachten **Van Merwick** en **Van Bocholt** en dan een reeks Belgische adellijke families, te weten Van Berchem, **De Hinnisdael** en **De Thiennes de Lombise**. **Charles** de Thiennes werd in 1815 bij de totstandkoming van het Koninkrijk der Nederlanden (Nederland en België werden gedurende een korte tijd één) voorzitter van de Eerste Kamer, geen onnozelaar dus. Onder zijn dochters die het kasteel erfden, moesten voor de verbreding van de Beerse Overlaat, waterberging 'avant la lettre', de prachtige eikenbossen van Tongelaar eraan geloven: *Een groot gedeelte der eeuwen ouden eiken, die vroeger in den omtrek van de Tongelaar de bewondering van ieder tot zich trokken, bestaan niet meer, voor eenige jaaren [midden negentiende eeuw] zijn die bosschen gedeeltelijk uitgerooid, om aan de Beersche Maas een vrijere loop te verschaffen*. En om dezelfde reden moesten delen van het landgoed bij Koninklijk Besluit met 30 duim worden verlaagd. Omdat de eigenaars vanaf de zeventiende eeuw zelden op het kasteel vertoefden, was het tegen het einde van de negentiende eeuw zo sterk verruïneerd dat zelfs de rentmeesters er niet meer wilden wonen. De waarde van het kasteel werd in zijn mysterie gezocht. Hardnekkig was het geloof in een verborgen schat, waarover in de plaatselijke kranten tot ver in de twintigste eeuw werd geschreven. Om zicht te houden op de schat, bouwde **Gaeten** de Thiennes bij de verkoop van Tongelaar in 1917 een clausule in. In de akte werd de voorwaarde gesteld dat verkoper ... *zich voorbehoudt den eigendom van alle voor-*

Getekend door J. Christ
en gegraveerd door C.
Vieweg, 1846, lekker
'spooky'.

werpen van kunst, oudheden, munten en schatten die zouden worden ontdekt in het vroegere kasteel en speciaal in den toren. De openbare verkoop schetst een beeld van het landgoed waaraan het in grote trekken nog altijd voldoet: ... met kasteel, opzichterswoning, tien vruchtbare boerderijen, boomgaard, tuin, kweekerij, bouw- en weiland, lanen en wegen, dijken, opgaande boomen, bosschen, schaarhout enz. De boerderijen waren ... alle gelegen langs goed onderhouden wegen en bestaande uit huis, hal, schuren, erven, tuin, bouw- en weiland. Het geheele landgoed is doorsneden met tot het te verkoopene behorende breede lanen met opgaande boomen en rijwielpaden, alles uitstekend onderhouden. Het te verkoopene ligt geheel aaneengesloten, wordt door geen publieke wegen doorsneden en is met geen erfdiensbaarheden belast. Wildrijk jachtterrein. Tenslotte wordt in de verkoopakte nog gesproken over een kapel in het kasteel, een boomgaard en een groten moestuin. Net vóór de verkoop van de heerlijkheid werden nog 772 eiken en 601 canada's (populieren) op stam verkocht, maar er bleef genoeg opgaand geboomte over: 1883 welwassende eikenboomen, 3181 canadaboomen, 71 beukenboomen, 23 iepenboomen en ongeveer 40 kastanjeboomen. Voorts 360 fruitboomen staande in de boomgaard en nabij de verschillende boerderijen. Al een jaar na verkoop aan jonkvrouw **Louisa van Nispen**, werd Tongelaar doorverkocht aan de gebroeders **Van Wagenberg** uit Vlijmen, waarmee een nieuw tijdperk intrad.

(Niet) grien(d)en

De Van Wagenbergs joegen er niet alleen graag, ze zullen hun begerig oog ook hebben laten vallen op de percelen met wilgenhakhout, 'grienden', die een eeuw eerder de eikenbossen op Tongelaar waren komen vervangen. Ze hadden in Vlijmen immers een mandenfabriek. Het Tongelaarse teenhout vond daar zijn bestemming,

hoewel de opbrengst tegenviel. Uit een brief van **Frans van Wagenberg** aan archivaris **Douma** (1981): *Uit die tijd [jaren '20] herinner ik mij dat de zgn. ontginning geen groot succes was, zeker niet in de eerste tijd. De tewerkgestelden waren eerstens niet aan dit soort werk gewend omdat zij o.a. waren kleermakers, schoenherstellers etc. En tweedens hadden zij er niet veel zin in. De griendhoutcultuur werd deels omgezet in appel- en perenteelt, waarvan het areaal omstreeks 1950 circa 70 hectare besloeg. Datzelfde jaar onthult hij in een brief aan oud-directeur **Dolf Gijtenbeek** van Brabants Landschap meer bijzonderheden: *Van het kasteel liep een brede sloot richting Raam. Voor het vervoer van teenhout kon er met gemak een schuit van twee meter breed over. Verder weet hij zich nog te herinneren dat in die tijd de kasteeltuin werd doorsneden door een kruis van paden en dat aan het kasteel een vaste timmerman verbonden was. Een vroeg toeristische beschrijving van Tongelaar vinden we in 'Met het schetsboek door Brabant' (1924) van **Jan Looyen**. Deze bezingt als een van de eersten de schoonheid van het rivierenland en zelfs ... het broekland! Dat laatste is bijzonder, want dit landschapstype kon door zijn geringe economische betekenis maar de goedkeuring van weinigen wegdragen: *In het open landschap maakten zich weer meer boomengroepen los en de lanen van grillige canada's met hun trillende loover evenals het zilveren wilgenteenhout schepten een lachende atmosfeer in deze omgeving, die het sterke karakter van broeklanden verkreeg. Kijk, als men met vakantie er op uittrekt, dan zijn de geliefkoosde oorden, waar men kracht gaat opdoen, de bosschen, de hei, de zeekanten en dan wat verder de Limburgsche heuvels, om ons tot ons land te bepalen. Er zijn er maar weinigen, die de pracht van onze groote rivieren gaan genieten en nog veel minder, die nieuwe levenskracht gaan opdoen in de lagere broeklanden. En toch moet de blinkende kracht der broeklanden niet onderschat worden.***

Mot dat nou?

Van Wagenberg stortte zich met ziel en zaligheid op de prehistorie van Tongelaar. Volgens hem moest hier al veel eerder, ten tijde van de invasies der Noormannen (800-1000), een vluchtburcht of ‘motte’ hebben gelegen. Per definitie lag een motte binnen het bereik van een (grote) rivier op een natuurlijke verhoging te midden van moeras. Voor de ‘berg’- of burchtfunctie volgde nog kunstmatige ophoging en werd de toegang steiler gemaakt. Hoewel geen enkele archeologische vondst op zo’n onderkomen wijst, doen dit wel enkele veldnamen of ‘toponiemen’. Het ‘Hoogveld’ is een uitgestrekt akkercomplex, omsloten door lager gelegen weiden die vóór de ontwatering in de jaren ’70 een uitgesproken moerassig karakter kenden. Ook de ‘Kammerberg’ is een hoge akker, waarbij ‘kamer’ wijst op een behuizing. Ten overvloede grenst het aan een perceel dat de ‘Toren’ heet. Tegen het huidige kasteel aan ligt, nog binnen de grachten, een weijtje in de vorm van een halve maan dat het ‘Mot’ heet. Bij opgravingen werden hier de funderingen van een klein versterkt huis gevonden. De ‘Nachtweide’ ten zuiden van het kasteel kan slaan op een door grachten omheinde ruimte, waarbinnen het vee in onrustige tijden ’s nachts werd geborgen, zoals bij oude versterkingen en kastelen te doen gebruikelijk was. Van Wagenberg kan zich uit zijn jeugd nog herinneren dat het kasteelterrein werd gebruikt als vluchtheuvel voor mens en vee wanneer de Beerse Overlaat in werking trad. ‘Tongelaar’ zelf tenslotte betekent een (in het oerbos) open (gekapte) plaats op een ‘tong’, een terreinverhoging. Toch bezig met toponymie, verdienen de monumentale boerderijen op het landgoed een naamsverklaring. Grenzend aan het ‘Kappellekampje’ ligt boerderij ‘De Ooievaar’, welke naam mogelijk verband houdt met een kapel die daar heeft

gestaan. Men was gewoon in kapellen te dopen en op de daken van deze bedehuisjes was vaak een ooievaarsnest geplaatst. Bij boerderij ‘De Doelen’ kan een kegel- of kaatsbaan hebben gelegen, in de kasteelgracht is in ieder geval wel eens een houten kegelbal gevonden.

Of hier ooit een motte heeft gestaan, zal wel nooit met zekerheid worden achterhaald. Omdat het archief van Cuijk door een vernietigende brand in de zeventiende eeuw werd vernietigd, zal de geschiedenis van Tongelaar altijd in nevelen gehuld blijven. Van Wagenberg heeft zijn ‘gelijk’ nooit kunnen halen, maar is dat erg? Een duistere geschiedenis hoort wel een beetje bij een kasteel. En sinds Brabants Landschap hier vanaf 1978 de scepter zwaait, is het beheer er grotendeels gericht op de das, een burchtbewoner die de duisternis preferereert boven het licht.

Natuurontwikkeling door middel van maaiveldverlaging.

**MEER LEZEN
OVER LANDGOEDEREN
IN BRABANT? BESTEL DAN NU
UW EXEMPLAAR
'LANDGOEDEREN IN
NOORD-BRABANT' VIA
WWW.PICTURESPUBLISHERS.NL**